

ELÄMÄNKATSOMUSTIEDON HISTORIASTA

Nykyaikainen katsomusvapaus ajattelun mukaan kaikkialla maailmassa oman maailman- ja elämänkatsomuksensa vapaa ja itsenäinen luominen, omaksuminen ja viljeleminen on jokaisen yksilön luovuttamaton ihmisoikeus. Yhteiskunnan ja julkisen vallan tehtävänä on aikaansaada tämän oikeuden toteutumiseksi mahdollisimman hyvät lainsäädännölliset, opetukselliset, taloudelliset ja kulttuuriset olosuhteet. Yhdistyneiden kansakuntien piirissä katsotaan, että yhteiskunnan edun mukaista on sen jäsenten aito ja itsenäinen katsomuksellinen harrastuneisuus, koska katsomuksellisesti valistuneina he ovat vastuuntuntoisia myös yhteiskunnallisen elämän eri aloilla.

Meillä suomalaisilla on kolmen lajin perusoikeuksia. *Vapausoikeudet*, kuten omantunnonvapaus, ovat elämän valttikortteja, joilla voi torjua epätoivotut lähentelyt. Niiden voima on periaatteellinen; jos joku vaatii sinua harjoittamaan vastoin tahtoasi uskontoa, voit kumota tuon vaateen vetoamalla uskonnonvapauteen. Länsieurooppalainen perinne näkee nämä oikeudet erityisesti yksilön suojana viranomaisten pakotusta vastaan.

Toisen ryhmän muodostavat *taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet*. Nämä oikeudet edellyttävät edellistä usemmin julkisen vallan toimia toteutuakseen. Oikeus opetukseen ei yleensä toteudu ilman yleiskoulun valtiollista ylläpitoa. Yksilön oikeus omaan katsomusopetukseen perustuu sivistyksellisiin oikeuksiin.

Lopulta on olemassa *yhteisöllisiä oikeuksia*. Näiden oikeuksien subjektina ei ole yksilö, vaan laajempi yhteisö. Kulttuuriset vähemmistöt kuten saamelaiset ovat saaneet tällaisen oikeusaseman.

TAVOITTEENA OMANTUNNONVAPAAUS

Yksimielisyys uskonnossa ja oikeassa jumalanpalveluksessa ovat arvollisen, sopuisan ja pysyvän hallituksen vahvin perusta – näin vuoden 1634 Ruotsin hallitusmuodossa. Sama lausuma toistui sittemmin kaikissa hallitusmuodoissa aina Suomen itsenäistymiseen asti. Oikeauskoisen kristillisen valtion velvollisuus oli toimia Mooseksen molempien taulujen vartijana. Se ei ainoastaan huolehtinut ihmisten välisistä suhteista, vaan myös ihmisten suhteista kristinuskon jumalaan. Tämä käsitys periytyi katolisesta oikeudesta luterilaisten valtioiden kirkkosuhteen järjestämiseen. Näin myös Ruotsin valtion tehtävänä ei ollut vastata ainoastaan kansalaisten aineellisesta menestyksestä vaan myös kansalaisten sielujen autuudesta.

Eurooppalainen valistus tavoitti Suomen sivistyneistön 1880-luvulla. Viktor Heikel ja Minna Canth sekä eräät muut olivat perustamassa järjestöä, jonka nimeksi aiottiin Yhdistys Uskonnonvapautta ja Suvaitsevuuksia Varten. Senaatti hylkäsi yhdistyksen toiminta-anomuksen.

Seuraavat uskonnonvapauden vaatijat olivat Suomen Sosialidemokraattinen puolue, joka vuoden 1903 Forssan kokouksessaan otti ohjelmaansa kirkon erottamisen valtiosta sekä vapaamielisen sivistyneistön opiskelijayhdistys Prometheus. Sen kantavia voimia olivat Edvard Westermarck (pj.), Wilhelm Bolin, Yrjö Hirn, Rafael Karstén, Viktor Heikel, Rolf Lagerborg, Hjalmar Eklund ja Ernst Lampen.

Opiskelijayhdistys Prometheus oli kiinnostunut koulujen katsomuksellisesta opetuksesta. Vuonna 1906 se lähetti kannanoton koulujen uskonnon opetuksesta koulukomitealle sekä Helsingin yliopiston konsistorille. Kannanotossa ehdotettiin tunnustuksellisesta uskonto-opetuksesta luopumista sekä kaikille pakollisena ylioppilastutkintoon kuuluvan evankelis-luterilaisen oppikoulustelun poistamista. Vuoden 1905 suurlakko johti eduskuntauudistukseen ja se papiston suoran vaikutusvallan romahdukseen valtiopäiväsäätynä. Vuonna 1906 asetettiin uskonnonvapauskomitea, jonka tehtävänä oli siviilivihkimyskysymyksen selvittäminen ja uskonnonvapauslain valmistelu.

Uskonnonvapauspyrkimykset raukesivat Suomessa tsaristisen Venäjän vastustukseen. Helmikuussa vuonna 1917 tapahtui Venäjällä maaliskuun vallankumous. Venäjän väliaikainen hallitus vahvisti maaliskuun lopulla Tokoin senaatin kokoonpanon, ja senaatti asetti uuden uskonnonvapauskomitean, jonka puheenjohtajaksi kutsuttiin edellisen komitean sihteeri K.R. Brotherus. Se sai mietintönsä valmiiksi joulukuussa kaksi päivää ennen itsenäisyysjulistusta.

Vuoden 1917 uskonnonvapauskomitean enemmistö asettui kannattamaan tunnustuksetonta uskonnonhistorian opetusta ja sen rinnalla (tai yhteydessä) siveysopin opetusta. Mietinnössään komitea totesi ainoastaan uskonnonopetuksen tunnustuksettomuuden jättäen tarkemmat säännökset koululakeihin.

Ehdotuksen mukaan olisi oppilas riippumatta opetuksen tunnustuksettomuudesta vapautettava opetuksesta, mikäli holhooja ei toivonut oppilaan siihen osallistuvan ja selvitti lapsen saavan muualla vastaavaa opetusta. Tästä asetelmasta, mutta muuttuneessa yhteiskunnallisessa tilanteessa keskustelu jatkui kansalaissodan jälkeen.

Itsenäisen Suomen eduskunta hyväksyi keväällä 1921 hallituksen esityksen uskonnonvapauslaiksi. Se äänestettiin lepäämään yli vaalien. Laki hyväksyttiin lopullisesti vuonna 1922, ja se tuli voimaan seuraavan vuoden alusta.

Uskonnonvapauslaissa puhutaan koulujen tunnustuksellisesta uskonnon opetuksesta ehdollisena. Uskonnonvapauslain 8 §:ssä säädettiin:

Jos uskonnonopetusta valtion tai kunnan ylläpitämässä tai avustamassa kansakoulussa, oppikoulussa tai muussa oppilaitoksessa annetaan jonkun uskontokunnan opin mukaan, on oppilas, joka kuuluu toiseen uskontokuntaan tai joka ei kuulu mihinkään uskontokuntaan, edusmiehen vaatimuksesta vapautettava sellaisesta uskonnonopetuksesta.

KANSAKOULULAKI: USKONNONHISTORIA JA SIVEYSOPPI

Vuoden 1921 alussa sai kouluhallituksen ylijohtaja Mikael Soininen tehtäväkseen valmistella lain kansakouluopetuksen perustaksi. Ehdotuksen pohjalta kouluhallitus esitti kansakouluun oppilaiden enemmistön tunnustuksen mukaista uskonnonopetusta, kaikille pakollista siveysopin opetusta sekä koulun uskonnonopetuksesta vapautetuille oppilaille uskonnonhistorian opetusta. Saman sisältöisen esityksen hallitus antoi eduskunnalle, jossa sivistysvaliokunnan puheenjohtajana toimi Mikael Soininen. Sivistysvaliokunta yhtyi kouluhallituksen ja valtioneuvoston kantaan lisäten kuitenkin tarkennuksen, että siveysopetuksen sisältö ei saanut poiketa yleisesti hyväksytyistä siveellisistä periaatteista semmoisina, kuin ne yhtäpitävästi ilmenevät sekä tieteellisessä tutkimuksessa että Uudessa testamentissa. Ratkaisu siirtyi kuitenkin kesän 1922 eduskuntavaalien yli.

Kevättalvella 1922 oli alkanut ns. kirkkokansan liikehdintä. Tärkeänä teemana oli kaikille pakollinen siveysoppi. Todettiin, että kristilliseltä kannalta siveysopetuksen tuli olla kristillistä ja kristinuskon opetuksen siveellistä. Keskustelu sävytti kesän eduskuntavaaleja, ja useimmat puolueet määrittelivät vastustavan kantansa siveysoppiin kaikille pakollisena oppiaineena.

Syyskuussa 1922 valtioneuvosto antoi uuden esityksen kansakoulun järjestysmuodon perusteita koskevaksi laiksi. Siinä siveysoppi oli tarkoitettu vain koulun uskonnon opetuksesta vapautetuille oppilaille, muille siveysoppi olisi ollut vapaaehtoinen oppiaine. Eduskunnan sivistysvaliokunta poisti mahdollisuuden opettaa siveysoppia oppilaalle vapaaehtoisena oppiaineena sekä lisäsi oppiaineen nimeen uskonnonhistorian. Oppiaineen nimeksi tuli siis uskonnonhistoria ja siveysoppi. Tässä muodossa laki vahvistettiin 18.5.1923. Näin Suomessa oli ratkaistu vielä 1990-luvulla jatkunut tapa järjestää katsomusopetusta.

VUODEN 1925 JA 1952 OPETUSSUUNNITELMAT

Vuodesta 1918 Soinisen johdolla työskennellyt opetussuunnitelmakomitea valmisteli myös uskonnonhistorian ja siveysopin opetussuunnitelman. Toteutunut opetus oli erittäin vähäistä, esim. lukuvuonna 1930-31 opiskeli oppiainetta koko maassa 80 oppilasta, ja siinä noudateltiin väljästi komitean asettamia suuntaviivoja. Otava julkaisi oppiaineeseen J. O. Metsikön kirjoittamat oppikirjat: vuonna 1936 *Kasva hyväksi* ja vuonna 1938 *Uskontoa ennen ja nyt*.

Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea (KM 1952:3) määritteli uskonnonhistorian ja siveysopin uuden opetussuunnitelman, jonka laadinnassa komitea oli käyttänyt Metsikön asiantuntemusta.

Opetussuunnitelma noudatteli sisällöllisesti Metsikön parikymmentä vuotta aiemmin kirjoittamia oppikirjoja.

Komitean mukaan opetuksen oli avarrettava oppilaiden henkistä näköpiiriä perehdyttämällä heitä niihin uskonnollisen elämän muotoihin ja arvoihin, joita meillä läheiset tai muuten sivistyselämäämme huomattavasti vaikuttaneet uskonnot sisältävät, ja herätettävä ymmärtämystä erilaisten uskonnollisten katsomusten omaksuneita kohtaan toisaalta osoittamalla, että eri aikain ja eri paikkain uskonnollisella etsinnällä on yhteinen inhimillinen pohja ja toisaalta näyttämällä, mitkä syyt ovat vaikuttaneet uskontojen erilaisuuteen. Opetus oli siis selvästi uskontokeskeistä: ei-uskontoisia elämänskatsomuksia ei ollut olemassa.

Vuoden 1957 kansakoululaissa oppiaineen nimi muutettiin uskontojen historiaksi ja siveysopiksi, ja opetuksen järjestämisvelvoitteeksi määriteltiin viisi opetukseen osallistuvaa oppilasta. Opetuksessa oli käytössä Otavan vuonna 1965 julkaisema oppikirja *Oikein vai väärin*, jonka olivat kirjoittaneet Ritva Nevalainen ja Sisko Kiuru.

USKONTOJEN HISTORIA JA SIVEYSOPPI PERUSKOULUSSA

Helmikuun 6. päivänä 1964 asetetun Peruskoulukomitean puheenjohtajaksi valtioneuvosto kutsui kouluhallituksen pääjohtajan R. H. Oittisen. Komitea päätyi esittämään peruskoulun oppiaineluetteloon uskontoa, uskontojen historiaa ja siveysoppia (KM 1965:A7).

Huhtikuussa 1967 hallitus antoi eduskunnalle esityksen laiksi koulujärjestelmän perusteista, joka noudatteli peruskoulukomitean kantaa esittämällä yhteisten oppiaineiden luetteloon siveysoppia. Lakiesityksen 6 §:n 3 momentissa säädettiin uskonnonopetuksesta vapautetuille oppilaille opetettavaksi uskontojen historiaa mainitsematta erikseen, millä perusteella oppilaat oli uskonnonopetuksesta vapautettu. Kun kiista itsenäisestä siveysopin opetuksesta olisi saattanut viivästyttää peruskoulun puitelain hyväksymistä, päätyi eduskunnan sivistysvaliokunta esittämään entisestä kansakoulusta tuttua mallia, jossa siveysoppi oli yhdistetty uskonnonhistorian opetukseen. Eduskunnan suuri valiokunta tarkensi vielä uskonnon opetuksesta vapauttamista maininnalla uskonnonvapauslain nojalla. Muutoin lakia olisi saatettu tulkita siten, että kaikilla oppilailla riippumatta heidän jäsenyydestään uskonnollisissa järjestöissä olisi ollut oikeus osallistua uskonnon opetukselle vaihtoehtoiseen opetukseen.

Vuonna 1966 asetetun Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean tehtävänä oli uudistaa opetussuunnitelmat vastaamaan uutta lainsäädäntöä. Asiantuntijalausunnat uskontojen historian ja siveysopin opetussuunnitelmasta komitea pyysi uskontotieteen professori Lauri Hongolta ja kansakoulunopettaja Eino Keskiseltä.

Komitean laatima uskontojen historian ja siveysopin opetussuunnitelma herätti kriittisen keskustelun, jossa arvosteltiin opetussuunnitelman tunnustuksellisuutta. Tilannetta parantamaan kouluhallitus asetti vuonna

1972 työryhmän laatimaan opettajan opasta, jossa ohjattaisiin oppiaineiden valintaa vähemmän tunnustukselliseksi. Oppaasta saaduista arvioista johtuen ylitarkastaja Jaakko Linnankivi, joka oli ollut Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean jäsen, esitti kouluhallitukselle työryhmän asettamista, jonka tehtävänä olisi ollut:

- laatia ehdotus uudeksi opetussuunnitelmaksi
- tarkistaa laadittu opettajan opas vastaamaan uutta opetussuunnitelmaa sekä
- selvittää peruskoulussa alkaneen opetuksen jatkamahdollisuudet

Vapaa-ajattelijain liiton pääsihteeri Erkki Hartikainen teki vuonna 1978 kantelun Yhdistyneitten Kansakuntien ihmisoikeuskomitealle uskontojen historian ja siveysopin peruskoulun opetussuunnitelmasta (ks. tässä kirjassa Scheinin, s. 137–138). Sen siivittämänä uudistukset saivat vauhtia.

VUODEN 1981 OPPIMÄÄRÄ

Kouluhallitus asetti vuosien 1979 alussa työryhmän (myöh. UH-työryhmä) laatimaan uutta uskontojen historian ja siveysopin opetussuunnitelmana. Työryhmään kutsuttiin puheenjohtajaksi suunnittelupäällikkö Heikki Lampi, jäseniksi lääninkouluneuvos Olavi Ketonen ja ylitarkastaja Jaakko Linnankivi sekä sihteereiksi opettajat Raimo S. Wallin ja Pekka Elo. Työryhmä sai tammikuussa 1980 valmiiksi ensimmäisen UH-oppimääräluonnoksen. Siinä oppiaines oli ryhmitelty neljäksi tavoitekokonaisuudeksi, joilla pyrittiin selkeyttämään sisältöjen tarkastelunäkökulmaa. Oppimääräehdotuksen tavoitealueet olivat:

1. Kasvatus eettisesti oikein toimiviin ihmissuhteisiin.
2. Kasvatus yhteisölliseen ja yhteiskunnalliseen tietoisuuteen, vastuuntuntoon ja toimintaan.
3. Kasvatus ymmärtämään oman kansamme kulttuuriperintöä sekä nykyistä kulttuuriamme, erityisesti maailmankatsomuksellisia aineksia.
4. Kasvatus ymmärtämään eri kansojen kulttuuriperintöä, erityisesti eri maailmankatsomuksia tämän hetken maailmassa. Kasvatus kansainvälisyyteen.

Tästä luonnoksesta pyydettiin 12.2.1980 lausunto ylitarkastaja Olavi Aulalta, pääsihteeri Erkki Hartikaiselta, professori Juha Pentikäiseltä, lääninkouluttaja Esko Saariselta ja professori Annika Takalalta.

Uskonnonopetuksen ylitarkastaja Aula totesi lausunnossaan ehdotuksen käyttökelpoisemmaksi kuin sitä edeltäneen version, vaikka ehdottoman objektiivisuuden tavoite ei vielääkään hänen käsityksensä mukaan toteudu sillä tavalla, kuin on kohtuullista odottaa voimassa olevan uskonnonvapaussäännösten pohjalta. Tämä siksi, että nykyistä maailmankatsomuksellista todellisuutta ja sen historiallista taustaa tarkastellaan liiaksi ateismiin tunnustautuneiden ihmisten näkökulmasta, mikä loukkaa opetukseen osallistuvia kristittyjä, juutalaisia ja muslimeja.

Vapaa-ajattelijain liiton pääsihteeri Erkki Hartikainen totesi lausunnossaan, että opetussuunnitelmaehdotus ei vastaa kansainvälisiä normeja, uskonnonvapauslakia eikä Suomen allekirjoittamaa kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevaa sopimusta, josta syystä hän esitti täysin uudelleen kirjoitetun opetussuunnitelman.

Uskontotieteen professori Juha Pentikäinen sanoi oppimäärän sisältöjen olevan epätasapainoisessa suhteessa oppiaineen nimeen: uskontojen historian määrä oli hänen käsityksensä mukaan liian pieni. Hän ehdotti uskontojen systemaattista käsittelyä ala-asteella ja niiden vertailua yläasteella.

Uskonnon lääninkouluttaja Esko Saarinen piti oppimääräehdotusta selkeänä ja johdonmukaisena. Vaikka oppiaineen ryhmittely tavoitealueittain vaikutti hänen mielestään akateemiselta, se ei kuitenkaan tulisi ilmeisesti vaikeuttamaan opetussuunnitelman tajuamista. Oppimäärää vastaavan oppiaineen nimeksi Saarisen mukaan olisi sopinut paremmin maailmankatsomus ja etiikka tai ihminen ja maailmankatsomus kuin uskontojen historia ja siveysoppi.

Professori Annika Takala totesi oppimääräehdotuksen monessa suhteessa kehittyneen myönteisesti suhteessa aikaisempaan opettajan oppaan luonnokseen. Hän toivoi otettavan paremmin huomioon kehityspsykologisen näkökulman erityisesti ala-asteen oppilaan maailmankuvan jäsentymättömyyden vuoksi.

Lausuntojen perusteella syksyllä 1980 UH-työryhmä jätti esityksensä ensimmäiseksi uskontojen historian ja siveysopin oppimääräksi, joka oli ilman uskonnollista viitekehystä. Kouluhallitus vahvisti oppimäärän kesällä 1981. Kolme kuukautta aikaisemmin koululainuudistusta valmistellut työryhmä oli jättänyt opetusministeriölle mietintönsä, jossa ehdotettiin etiikan sisällyttämistä peruskoulun ja lukion lukusuunnitelmaan. UH-työryhmä oli tehnyt jo edellisenä vuonna tämän suuntaisen ehdotuksen.

ELÄMÄNKATSOMUSTIETO JA VUODEN 1985 KOULULAINSÄÄDÄNNÖN UUDISTUS

Ennen vuotta 1985 voimassa ollut koululainsäädäntö sisältyi peruskoulun osalta Kansakoululakiin ja Lakiin koulujärjestelmän perusteista sekä lukion osalta useaan otteeseen muutettuun vuoden 1972 koulujärjestykseen. Tarve koota säännökset oli ilmeinen.

Koululakien uudistusta oli valmisteltu jo 1970-luvulla. Silloin peruskoulun uskontojen historia ja siveysoppi ehdotettiin korvattavaksi uskontojen historialla ja etiikalla. Avauksenaan keskusteluun UH-työryhmä ehdotti elokuussa vuonna 1980 opetusministeriölle oppiaineen nimeksi etiikkaa, koska oppiaineen opetuksen lähtökohdan tuli olla yleishumanistisuus ilman uskonnollista viitekehystä.

Ehdotus kantoikin nopean hedelmän, sillä Jaakko Nummisen johtama opetusministeriön työryhmä esitti maaliskuussa 1981 reilusti:

Milloin koulussa annettavasta uskonnonopetuksesta on uskonnonvapauslain mukaisesti vapautettu vähintään kolme oppilasta, jotka eivät saa vastaavaa opetusta koulun ulkopuolellakaan, opetetaan heille uskonnon sijasta etiikkaa.

Lukion osalta mietintöön sisältyi vastaava esitys.

UH-työryhmä yritti laittaa vielä paremmaksi kääntymällä vaihteeksi kouluhallituksen puoleen kesäkuussa 1981. Nyt työryhmä esitti, että etiikka mainittaisiin tasa-arvon vuoksi peruskoulu- ja lukiolain oppiaineluettelossa ja että etiikkaa pitää opettaa sama tuntimäärä kuin uskontoa.

Hallituksen 12.3.1982 eduskunnalle antamassa esityksessä (30/1982 vp.) oli oppiaineen nimi muuttunut etiikasta uskontotiedoksi ja etiikaksi. UH-työryhmä käsitteli hämmentyneenä koululakiehdotusta. Nyt nähtiin, että nimitys uskontotieto ja etiikka saattaa supistaa oppiaineen sisältöjä niin, että ei-uskonnolliset elämäkatsomukset eivät saa riittävää osuutta opetuksessa. Työryhmä piti parhaana nimivaihtoehtona etiikkaa, mutta esitti myös harkittavaksi nimeä elämäkatsomustieto. Työryhmä ei voinut kuitenkaan suoraan vaikuttaa asiaan. Kouluhallituksen asettamana se saattoi vain tehdä esityksiä vain kouluhallitukselle.

Työryhmän sihteerin Pekka Elon ollessa 1.6.1982 kuultavana eduskunnan sivistysvaliokunnassa esitti hän muistiossaan:

Uskontojen historian ja siveysopin opetukseen osallistuvien oppilaiden huoltajat ovat pääosin katsomuksellisesti ei-uskonnollisia. Oppiaineen opetuksen sisältöjä on pyritty kehittämään katsomuksellisesti monipuolisiksi puolueettomista ja objektiivisista lähtökohdista käsin. Katsomuksellisesti monipuolista kehityspyrkimystä vastaisi oppiaineen nimenä etiikka tai esimerkiksi elämäkatsomustieto.

Samaan aikaan Vapaa-ajattelijain liitto oli pyrkinyt muuttamaan lakiesitystä niin, että tunnustukselliselle uskontojen opetukselle vaihtoehtoinen oppiaine rajattaisiin laissa koskemaan uskonnottomia oppilaita. Eduskunnan sivistysvaliokunta teki säännöksestä seuraavan esityksen:

Koulun yleisestä, uskonnonopetuksesta uskonnonvapauslain mukaisesti vapautetulle vähintään kolmelle uskontokuntiin kuulumattomalle oppilaalle opetetaan elämäkatsomustietoa. Lääninhallitus voi myöntää oppilasluvusta poikkeuksen.

Vastaava säännös sisältyi lukiolakiesitykseen. Sivistysvaliokunnan mietinnössä (18/1982 vp) otettiin huomioon elämäkatsomustiedon opetuksen osalta UH-työryhmän linjaukset.

Eduskunta hyväksyi kevättalvella 1983 juuri ennen toimikautensa loppua koululait sivistysvaliokunnan esittämässä muodossa.

Kesäkuussa 1983 kouluhallitus antoi UH-työryhmälle tehtäväksi peruskoulun ja lukion elämäkatsomustiedon oppimäärien valmistelun. Samalla kouluhallitus päätti kutsua työryhmän uusiksi jäseniksi lehtori Erkki Hartikaisen ja lehtori Tapani Lindlöfin. Työryhmä muutti nimensä Peruskoulun ja lukion elämäkatsomustiedon työryhmäksi (ET-työryhmä). Kouluhallitus vahvisti peruskoulun elämäkatsomustiedon oppimäärän 12.2.1985 työryhmän esityksen pohjalta.

ET LUKION UUTENA OPPIAINEENA

Suomen oppikoulut olivat kirkon hiippakuntien tuomiokapitulien alaisia vuoteen 1869 asti. Silloin perustettiin kouluylhallitus. Oppikoululaitoksen hallinto järjestettiin 8.8.1872 annetulla koulujärjestyksellä Suomen Suuriruhtinanmaalle. Sen 6 §:ssä sanottiin:

“Opetus kaikissa näissä oppiaineissa on yhteinen kaikille oppilaille, paitsi niissä aineissa, jotka ovat vapaaehtoisia tahi joiden suhteen on valitsemisen vapaus. Kuitenkin ovat vierasta uskoa tunnustavat lapset vapautetut yleiseen uskonnonopetukseen osaaottamasta.”

Säädös ei koskenut uskontokuntiin kuulumattomia; heitä ei ollut, koska kuuluminen johonkin kristilliseen uskontokuntaan oli pakollista. 1940-luvulla aiottiin aloittaa vaihtoehto-opetus. Opetuksen järjestämisestä antoi kouluhallitus kesäkuussa 1941 ohjeen: uskontojen historiaa ja siveysoppia opetettaessa noudatetaan pääasiassa samoja menettelytapoja kuin uskonnon opetuksessa. Käytännössä opetusta ei koskaan aloitettu.

ET-työryhmä oli siis vuonna 1983 saanut tehtäväkseen valmistella lukion elämäkatsomustiedon oppimäärän. ET-työryhmä teki ehdotuksen, johon kuului viisi kurssia. Elämäkatsomustiedon ensimmäinen kurssi sisälsi moraalin ja elämäkatsomuksen perusteita. Tarkoituksena oli elämäntavoitteista ja elämäntavasta löytää yhteyksiä eettisiin periaatteisiin. Toisessa kurssissa perehdyttiin maailmankuvan, maailmankatsomuksen ja elämäkatsomuksen välisiin suhteisiin. Mukana oli aiheita olemassaolon rajoista taiteen mahdollisuuksiin avartaa ihmisen elämäkatsomusta.

Kolmas kurssi oli yhteiskunnallisten kysymysten tarkastelua eettisestä näkökulmasta. Neljännessä kurssissa kartoitettiin eri kulttuurialueiden elämäkatsomuksia ja viimeisessä kurssissa pohdittiin eettisiä ongelmia.

Vuoden 1984 lopulla oppimääräluonnoksesta kyseltiin kommentteja. Professori Annika Takala totesi oppimääräehdotuksen muodostavan yhtenäisen harkitun kokonaisuuden, jota hänen mielestään kannatti kokeilla sellaisenaan. Lisäksi hän ehdotti, että kursseja kannattaisikin kokeilla samanaikaisesti myös opettajankoulutuksessa ja kokeilun jälkeen käyttää hyväksi koulun opetussuunnitelmien kehittämisessä laajemminkin kuin vain elämäkatsomustiedon opettamisessa. Vapaa-ajattelijat pitivät neljättä kurssia liian teologisena, mutta totesivat “työryhmän tehneet ensiarvoisen

tärkeää työtä ja että monilta osin sen työ on maailman mittakaavassa uraa uurtavaa.”

Kouluhallitus päätti lukion elämäkatsomustiedon oppimäärästä 13.3.1985 työryhmän ehdottamassa muodossa. Saman vuoden syksyllä alkoi opetus!

VUODEN 1994 OPETUSSUUNNITELMAUUDISTUS

Keskustelu elämäkatsomustiedosta kohosi kuumaksi uutisaiheeksi vuoden 1989 alussa, kun joukko kansanedustajia teki eduskunta-aloitteen elämäkatsomustiedon avaamisesta kaikille oppilaille. Samaan aikaan Suomen Humanistiliitto keräsi nimiä saman suuntaiseen vetoomukseen. Asiasta kehkeytyi varsin laaja julkinen keskustelu, jossa toisaalta korostettiin valinnanvapautta ja luottamusta vanhempien kykyyn valita itselleen sopivimpia ratkaisuja. Toisaalta korostettiin elämäkatsomustiedon sopimattomuutta kirkkoon kuuluville ja sitä, että kirkkoon kuuluvat vanhemmat ovat sitoutuneet antamaan lapsilleen oman tunnustuksensa mukaisen kasvatuksen. Tämä keskustelu päättyi äänestykseen eduskunnan sivistysvaliokunnassa: aloitetta ei lähetetty eteenpäin.

Vuosikymmenen vaihteesta lähtien pohjustettiin yleissivistävän koulun opetussuunnitelmien uudistamista. Merkkipaalu tässä oli Touko Voutilaisen, Jouko Mehtäläisen ja Ilkka Niiniluodon kirjan Tiedonkäsitys ilmestyminen vuonna 1989. Entinen nähtiin muistitiedon kartuttamisena – uusi ajattelun ja oppimisen taitojen välittäjänä. Näillä eväillä lähdettiin tekemään uutta koulua.

Uudistuksen käytäntö aloitettiin koulu- ja ammattikasvatushallitusten yhdistyttyä opetushallitukseksi vuonna 1992. Oppiaineisiin koottiin virkamiesvetoiset työryhmät: elämäkatsomustietoon ylitarkastaja Pekka Elo (pj), kansainvälisyyskasvattaja Helena Allahwerdi, lehtori Olavi Arra, rehtori Satu Honkala, lehtori Tapani Lindlöf ja tutkija Hannu Simola. Mihinkään perusteita muuttaviin uudistuksiin ei nähty tarvetta, vaan kyseessä oli kokemusten huomioon ottaminen ja tyylin muutos, siis perusteet kirjoitettiin entistä väljemmiksi. Pienen lisäpolun opetussuunnitelmatyölle antoi opetusministeriön tuntijakotyöryhmän esitys (1992:9) etiikan ottamisesta lukion opetusohjelmaan. Aluksi lukion elämäkatsomustiedon tavoitteet ja sisällöt piti kirjoittaa siten, että tilaa jäi etiikka-nimiselle oppiaineelle. Eduskunnan hyväksymään oppiaineluetteloon etiikka ei kuitenkaan päätenyt ja siten tilanne palasi vanhoille uomilleen.

VUODEN 2004 OPETUSSUUNNITELMAUUDISTUS

Tavoittena tarkentaa tavoitteita ja sisältöjä ja kurssittaa kuvau tuntijakoa vastaamaan (luokka 5) sekä:

- luotava mahdollisuudet yhtenäiselle perusopetuksella-
- tuomalle esille opetusteoreettinen näkemys
- määrittelemällä oppilaan hyvän osdaamisen kriteerit luokilla 5 ja 9

Työryhmä asetettiin loppuvuodesta 2001. Siihen kutsuttiin puheenjohtajaksi yliterkastaja Pekka Elo, jäseniksi lehtori Eino Huotari, rehtori Satu Honkala, lehtori Hannu Juuso ja opettajankouluttaja Eero Salmenkivi.

Lukion OPS -työryhmä asetettiin loppuvuodesta 2001. Siihen kutsuttiin puheenjohtajaksi Pekka Elo, lehtori Juha Eerolainen, lehtori Kari Koullunen, lehtori Maria Nissilä, lehtori Pia Maria Nordström ja opettajankouluttaja Tuukka Tomperi.

KOLME TAPAA JÄRJESTÄÄ KATSOMUSOPETUS

Lopuksi tarkastelemme kolmea järjestelmätason ratkaisua katsomusopetukseen sekä niistä esimerkkejä eri puolilta maailmaa. Nämä kolme tapaa ovat saksalaisen kulttuuripiirin malli, jossa on tunnustuksellista uskonnonopetusta ja sen rinnalla sitoutumatonta etiikkaa. Meillä Suomessakin on ollut aika ajoin pyrkimyksiä järjestää ruotsalaiseksi malliksi kutsuttuun tapaan kaikille yhteistä katsomusopetusta. Kolmantena vaihtoehtona on katsomusopetuksen sisällyttäminen muuhun opetukseen.

JOKAISALLE OMAA OPETUSTA

Koulussa voidaan pyrkiä ottamaan huomioon eri katsomusryhmien sivistykselliset oikeudet. Tältä perustalta koulut järjestävät eri ryhmille omaa katsomusopetusta. Useimmiten rinnalla on sitoutumatonta opetusta, joka voi olla tarkoitettu kaikille niille, jotka koulussa eivät saa oman tunnustuksen mukaista uskonnonopetusta, eli kuten toimittiin Suomessa ennen vuotta 1995 ja Norjassa nykyisin, tai se voi olla rajattu uskontokuntiin kuulumattomille. Jälkimmäinen edustaa erottelun äärimuotoa.

Tämän mallin myönteisenä perustana on kyky ottaa huomioon kotien kulttuuriperinne. Asianmukaisesti järjestettynä se takaa ei ainoastaan vapauden vieraan uskonnon harjoituksesta vaan myös myönteisen oikeuden omaan opetukseen. Kielteisiä piirteitä ovat järjestelyhankaluudet, kalleus, pienimpien ryhmien putoaminen opetuksen ulkopuolelle sekä alttius vähemmistöjen painostukselle. Hankaluuksia tai ratkaistavia kysymyksiä ovat opetusoikeudet sekä oppilaiden hakeutuminen opetukseen.

Rinnakkaismallia toteuttavat Suomen ja Saksan (useimpien osavaltioiden) lisäksi Luxemburg, Liettua, Puola, Slovakia, Kroatia, Burma, Sri Lanka, Thaimaa ja Bangladesh.

KAIKILLE YHTEINEN OPETUS

Ranskan valtion kouluissa opetetaan etiikkaa ja Ruotsissa uskontotietoa. Mallin vahvuudet ovat selkeydessä: koulu on itsenäinen eikä erottele oppilaitaan katsomuksellisesti. Mutta ruotsalaiset esimerkit ovat osoittaneet tämän mallin riskit. Maassa, jossa valtio ei ole katsomuksellisesti

sitoutumaton ja jossa yhdellä katsomuksella on valta-asema, opetuksesta muodostuu yhden vallitsevan katsomuksen sävyttämää. Tästä syytä Ruotsissa on valtionkirkkoon kuulumattomille annettu vapautuksia koulun uskontotiedon opetuksesta. On myös hyvä kysymys, miksi niillä oppilailla, jotka itse tai heidän huoltajansa haluavat, ei ole oikeutta saada omaan katsomukseen perustuvaa opetusta koulussa.

Tätä kaikille yhteisen etiikan mallia toteutetaan Bulgariassa, Espanjassa (vuoteen 1979 rinnakkaismalli), Latviassa, Papuassa, Uudessa-Guineassa, Intiassa, Indonesiassa, Japanissa, Nepalissa, Pakistanissa ja Filippiineillä. Esim. Bulgariassa etiikka opetetaan yläasteella ja lukiossa. Oppiaine on lähellä filosofointia, ja opettajakoulutus onkin yhteistä.

EI KATSOMUKSELLISTA OPPIAINETTA KOULUSSA

Useissa maissa eettisesti kasvattava oppiaines ja katsomuksiin liittyvät yleissivistävät tiedot on sisällytetty muihin kuin katsomuksellisiin oppiaineisiin. Näissä maissa on kyllä usein filosofian opetusta, mutta filosofiaa ei voida pitää samalla tavalla aidosti katsomusaineena kuten etiikkaa ja uskontoa. Järjestelmä on selkeä ja eettisesti eheyttävä. Ongelmaksi voi muodostua, että etiikan ja yleensä katsomusten teoriaan liittyviä käsitteitä ei opeteta kunnolla missään oppiaineessa. Samoin saattaa olla, että selvästi tunnustuksellinen oppiaines tukeutuu esim. historian ja maantiedon opetukseen.

ET: KEHITYS JA TULEVAISUUS

Täysi-ikäinen elämäkatsomustieto ei etsi identiteettiä; väitämme että etsintä kysymykseen "mitä on olla ihminen" on oppiaineen syvä identiteetti. Tämä on myönteinen tapa tehdä rajankäyntiä muihin koulun oppiaineisiin. elämäkatsomustiedon ongelma ei ole se, että se olisi uskonnon opetuksen varjo tai marginaalipeli, vaan ongelma on sen ytimellisyys ja kaikenkattavuus. Toisaalta pitää muistaa, että käytännön kysymykset, siis opetusjärjestelyt, ovat usein ongelmallisimpia. Se, että opetus on heikosti järjestettyä, ei saa peittyä teoreettisen identiteettikeskustelun alle. Elämäkatsomustiedon oppilaiden ja opiskelijoiden katsomuksellisten oikeuksien turvaaminen on ensimmäinen tehtävämme.

Kysymme kolme kysymystä:

1. Mitkä ovat kulttuurihistorialliset ehdot, jotka mahdollistavat elämäkatsomustiedon?
2. Miten ihminen on ihminen?
3. Missä arkioleminen kohtaa katsomukset?

Kulttuurihistorialliset ehdot

Kaikki ei ole historiassa todennäköistä tai edes mahdollista. Elämänkatsomustieto ei olisi menestynyt Euroopan keskiajalla tai nykyisin useassakaan islamin dominoivassa maassa. Vaikka sekulaaruihin humanismin historia on pitkä, se on ollut yleensä lukeneiston hiukan elitistinen katsomusperintö. Useat sekulaarhumanistit kannattivat pitkään ajatusta, että paljolle kansalle uskonto oli hyväksi – ei kaikille vaikeita asioita.

Suomessa on kaksi valtiokirkkoa, mutta samalla elämänkatsomustieto. On kolme tapaa hoitaa katsomusopetusta ja samalla sanoa, että elämme valistuneessa, demokratioissa, maassa. Ensinnäkin voimme Ranskan ja USAn tapaan sisällyttää julkisiin kouluihin etiikan opetusta, mutta ei uskonnon opetusta. Toinen malli on se mitä Suomessa kutsutaan ruotsalaiseksi malliksi eli kaikille samaa katsomusopetusta. Kolmantena mallina on periaate jokaiselle omaansa eli se mikä on meillä Suomessa ja useimmissa Saksan ns. vanhoissa osavaltioissa.

Kaikkia näitä malleja voimme arvioida toisaalta niiden antaman ajattelun ja kulttuurin tilan suhteen kun ajatellaan myönteisen tuen antamista kasvaville nuorille sekä toisaalta katsomuksellisen vapauden suhteen. Tietysti voidaan muistaa myös todellisuuden opetukset eli hedelmistään puut tunnetaan. Meillä ei ole tällä hetkellä vakavaa syytä pyrkiä muuttamaan vallitsevaa katsomusopetuksen tasapainoa, vaikka suomalaisen järjestelmään sisältyy jatkuvasti katsomusvapauseräilyitä.

Minä ihminen

1990-luvulla elämänkatsomustiedon reaali-koetehtävissä kysyttiin ovatko "Tietokone virukset eläviä olentoja?" Muutamat vastaajat ottivat Descartesin kuuluisan lauseen "ajattelen, olen siis olemassa" lähtökohdaksi. Vaikka kasvien ajattelusta voisi olla mielenkiintoista keskustella, niin tuntuu kuitenkin kohtuuttomalta väittää kasvien ajattelevan siten kuin me tai toisaalta väittää, etteivät ne kuulu elävien olentojen joukkoon.

ETn kansallisen opetussuunnitelman rakenne kuvaa ihmisenä olemisen näkökulmia. *Elämänkatsomustiedossa on esiopetuksesta perusopetuksen kautta lukioon neljä kokoavaa sisältöaluetta*: ihmissuhteet ja moraalinen kasvu, itsetuntemus ja kulttuuri-identiteetti, yhteisö ja ihmisoikeudet, sekä ihminen ja maailma.

ETssä ihmiskuva kohtaa identiteetti-kysymyksen, joka sisältää katsomuksellisen kulttuuriperinnön, erityisesti sekulaarin humanismin. Tässä teemassa on kyseessä sekulaarin kulttuuriperinnön historia ja nykyisyys eli se katsomusperintö, joka on lähinnä elämänkatsomustiedon oppilaita.

Arkioleminen kohtaa katsomukset

Ennakkoluulot ovat majakoita elämän taipaleella. Kyllä tiettyyn määrään asti, sillä arjessa tarvitsemme nopeakäyttöisiä sääntöjä ja käsityksiä miten toimia. Tuota ei kuitenkaan ole koskaan pidetty viisaana, siis siinä mielessä kuin viisauden hyve on tavoiteltava. Miten sitten voimme tukea nuorta koulussa viisauden tiellä kuitenkin sortumatta viisastelun

Meitä kaikkia kiehtovat kiehtovat kysymykset hyvästä elämästä. Mutta usein olemme hämmennyneitä, Mikä erottaa hyvän pahasta? Onko kaikki mikä menee lain mukaan reilua? Miksi valita hyvä, kun paha näyttäisi tuovan menestyksen? Katsomuksellinen tutkiskelu nousee tällaisten kysymysten esittämisestä ja pyrkimyksestä vastata niihin mahdollisimman pätevästi. Mutta voidaanko nykyisessä mosaiikkimaailmassa saavuttaa mitää yksimielisyyttä, siitä mikä on hyvää, oikeaa tai reilua?

Elämänkatsomustieto pyrkii löytämään yhteistä perustaa katsomuksellisille pohdinnoillemme. Tarkoituksena on kehittää ajattelun taitoja, niin että kykenemme tunnistamaan arjessamme hyvän ja pahan, kykenemme erittelemään eri vaihtoehtoja ja lopuksi uskallamme valita sen vaihtoehdon, jonka koemme oikeaksi.

Elämänkatsomustiedon kysymyksenasettelut ja niistä keskusteleminen oppimisryhmässä tarjoaa mahdollisuuden pohtia katsomusongelmia ja nähdä mahdollisuus johdonmukaiseen ja luotettavaan ajatteluun. ET ei kuitenkaan ole oikeiden vastausten käsikirja. Tutkiskelun eräs tavoitteista on löytää yhteys käsiteltävien tilanteiden ja oman arjen välillä. Mutta todellisen elämän tilanteet harvoin täyttävät ennakkomallin rakenteen. Jokaisen yksilön on päätettävä kuinka soveltaa malleja, kuinka päättää omasta elämästään

pe